

Gabriela Pohoată, *Ontologie și creație în filosofia lui Eminescu*, Ediție bilingvă / *Ontology and Creation in Eminescu's Philosophy*, Bilingual edition, traducere în limba engleză de Mihaela Mocanu, Editura Pro Universitaria, București, ISBN 978-606-26-1780-6, 2024, 337 p.

Preocuparea Gabrielei Pohoată pentru ideile filosofice ale lui Eminescu datează din timpul studenției când și-a elaborat lucrarea de licență, dedicată filosofiei poetului. Ulterior, a publicat o serie de articole în limba engleză în revista *Cogito*. Cartea de față reunește studii deja publicate, dar și studii noi despre filosofia lui Mihai Eminescu. Unul dintre meritele cărții constă în faptul că este o ediție bilingvă, română-engleză. Mihaela Mocanu nu numai că traduce capitolele scrise de autoare, ci și extrasele din manuscrisele lui Eminescu, din articolele sale publicate la *Timpu*, din proză, din unele poeme necuprinse în traduceri deja cunoscute, cum este cea a lui Cornelius M. Popescu. Mai trebuie adăugat că sunt traduse și opinii ale altor cercetători și critici literari preocupați de temă. Cartea, prin urmare, face un serviciu deosebit nu numai scrierilor poetului, ci și cercetătorilor în domeniu. Reprezintă, de asemenea, una dintre modalitățile cele mai eficiente pentru exportarea valorilor noastre culturale. Varianta aceasta bilingvă mi-aduce aminte de un volum scris tot de un critic literar înclinat spre filosofie. În 2000 apăruse la Cartea Românească cartea lui Nicolae Balotă, *Eminescu, poet al inițierii*, un studiu însoțit și de variantele în franceză și germană, dar și de traduceri ale poemului *Memento mori* în cele două limbi. Astfel de demersuri țin cont nu numai de lectorul român, ci și de deschiderea pe care cultura română trebuie să o aibă față de lectorul internațional. Iată-l pe Eminescu ca produs românesc de export, așa cum se exprima Ioana Bot (2012: 223), nu refuzat, ci relansat.

Un alt merit al cărții constă în orientarea studiului spre filosofia lui Eminescu într-o manieră originală. Încă din titlu este evident că autoarea fixează această idee că poetul nu numai că a avut preocupări în sfera filosofiei, ci că deține propria filosofie. Gestul nu este singular. Ștefan Munteanu a publicat la Eikon, în trei volume, ultimul apărând în 2022, *O istorie a opiniilor privind filosofia lui Eminescu*. Aici descrie și comentează studiile dedicate ideilor filosofice ale lui Eminescu, regăsite în manuscrise, articole și, desigur, opere literare.

Nici volumele lui Ștefan Munteanu și nici cartea Gabrielei Pohoată, nici ceilalți cercetători nu au putut scrie despre ideile filosofice ale lui Eminescu însă, fără să facă apel la opera literară. E vădit faptul că textele teoretice sunt mai restrânse în raport cu exemplele literare multiple care abundă de ideile filosofice ale poetului. Deși face trimitere la extrase din manuscrisele autorului, la publicistica sa, la scrierile social-politice (p. 22) așa cum își propune, și Gabriela Pohoată, până la urmă, își argumentează afirmațiile din registrul filosofic mai ales prin intermediul literaturii scrise de Eminescu. Cel puțin

aceasta este constatarea mea generală după încheierea lecturii. Acest aspect aduce un plus, de fapt, prin aceea că face ca volumul de față să se adreseze nu numai cercetătorilor de profil, ci și filologilor, criticilor literari, chiar studenților prin accesibilitate. Deci poate fi și un exercițiu de critică literară, axat pe concepte filosofice, un exercițiu prin care să se evidențieze viziunea poetului despre lume. Oricum, linia de demarcație este foarte fină în cazul studiilor referitoare la scrierile poetului. Desigur, rămâne riscul, exprimat deja de Titu Maiorescu, ca opera să fie citită doar din perspectiva aceasta, a unei demonstrații filozofice, ori „acel cuprins ideal al culturii omenești nu era la Eminescu un simplu material de erudiție străină, ci era primit și asimilat în chiar individualitatea lui intelectuală” (Maiorescu 1973: 255). Nu e cazul cărții Gabrielei Pohoacă. Dimpotrivă, în analiza sa, autoarea nu caută influențele filosofice, similitudinile cu alte sisteme de gândire, ci ideile filosofice originale.

Încă din capitolul introductiv, autoarea lămurește care se vrea a fi locul acestei cercetări. Preliminariile cărții pornesc de la afirmația că Eminescu nu trebuie judecat „în cheia influențelor” (p. 22), dorind să infirme mai vechea prejudecată că Eminescu nu ar fi elaborat o gândire originală. Admite influențele kantiene și schopenhaueriene, „dar de aici și până a nega originalitatea filosofiei sale de viață, a viziunii și atitudinii sale existențiale, este o exagerare menită să eclipseze valoarea acestui mare gânditor” (p. 23). Și atunci, intenția centrală a studiului de față se arată a fi identificarea esenței gândirii filosofului Eminescu, cea care dă unitate și originalitate viziunii sale despre lume: „rămâne ca o exigență permanentă, de surprins *eid*-ul, esențialitatea originală a gândirii eminesciene, ceea ce va fi de căutat în unitatea și permanența unei opțiuni de viață, în acea unică forță sintetizatoare care consacră gestul metafizic eminescian, dominantă vieții sale de creație” (p. 23). Autoarea nu acceptă că filosofia lui Eminescu ar fi doar o „juxtapunere eclectică de teme” (p. 27), de influențe și nici că există doar un repertoriu implicit în opera literară, ci precizează că există o filosofie explicită, o creație teoretică (vizibilă în manuscrise, în publicistică). Mai mult, fiind recunoscut, prin prisma studiilor sale de la Viena și Berlin, ca filosof de profesie (p. 26), meritul lui Eminescu este de a fi „creat în mare parte limbajul filosofic modern” în cultura română, prin preocupările sale pentru exprimarea filosofică în limba română și aducerea „lui Kant, Schopenhauer, Hegel în gândirea și filosofia românească” (p. 25). Autoarea punctează că Eminescu i-a fost națiunii române nu numai poet, ci și filosof, iar originalitatea derivă din forța personalității sale gânditoare (pp. 28-29).

Introducerea cuprinde, de asemenea, și un argument subiectiv în redactarea cărții, care merită menționat aici. Autoarea declară că, pentru dumneaei, cartea de față este „o datorie morală” de a pune în valoare „gândirea filosofică eminesciană, indiferent de prejudecăți” (p. 27). Nota subiectivă care, de fapt, străbate întreaga carte, a fost sesizată și de autorul *Cuvântului înainte*, prof. Vasile Macoviciuc care vede în perspectiva autoarei un ton confesiv (p. 16). Mai mult decât atât, consider că adeseori autoarea scrie cu emfază și atașament. Între tonul temperat al lui Călinescu din capitolul dedicat culturii lui Eminescu (Călinescu 1969: 335-516) și tonul îndrăgostit al lui Noica din *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești*, autoarea va alege, la fiecare pagină, pe al doilea.

Cele doisprezece capitole abordează aspecte importante precum relevanța lui Eminescu azi în gândirea românească, gândirea politică a scriitorului, concepția lui Eminescu despre educație, filosofia și ontologia creației lui Eminescu, filosofia iubirii și a dorului, fericirea, sacrul și sacralitatea în viziunea lui Eminescu, specificitatea românului, relația lui Eminescu cu muzica, timpul în concepția scriitorului. Fiecare capitol, prezent și în engleză, pornește de la o ipoteză declarată din capul locului, ceea ce-i sistematizează bine argumentația și face lectura cărții accesibilă.

Emfaza este evidentă când autoarea scrie despre ethosul românesc așa cum l-a înțeles poetul. Eminescu este cel care a reușit să identifice cel mai bine „structura ființială a poporului român” (p. 46), iubindu-și poporul din instinct, cu bunătatea de apostol, cum se exprimă Gabriela Pohoată. În centrul gândirii politice a lui Eminescu stă preocuparea pentru identitatea națională și națiune, statul fiind „un obiect al naturii”, care trebuie să se formeze după „«natura poporului, instinctele și înclinările lui moștenite, geniul lui»” și nu după „«maimuțarea legilor și obiceielor străine»”, deci „«elementul românesc să rămâe cel determinant»” (p. 49). Pohoată prezintă și portretul pe care Eminescu l-a făcut poporului român, guvernabil și blând până la o limită periculos de trecut, definit prin atașamentul față de limba și natura sa. Autoarea explică faptul că Eminescu a înțeles și slăbiciunile poporului român, puse în mare parte și pe seama absenței meritocrației și pe seama ambiției liderilor corupți și lipsiți de înțelepciune. Faptul evidențiat de autoare că Eminescu vedea și răul, dar nu doar răul și nici doar binele în poporul român, deci era înclinat spre adevăr, o determină pe autoarea cărții să concluzioneze că atâta vreme cât „Adevărul izvorăște din iubire”, Eminescu demonstrează o adevărată lecție de patriotism (p. 50). Capitolul dedicat viziunii politice a lui Eminescu pornește de la această premisă, când prezintă trăsăturile poporului român așa cum le-a descris poetul: dezbinarea și rivalitatea dintre oameni, cumiștenia care duce la fatalism, faptul că nu uită răul și binele care i s-au făcut, că ia în răs tot ce i se întâmplă rău, neavând speranța schimbării. Poporul ar putea progresa doar prin muncă, credea Eminescu și respingea naționalismul ca justificare pentru nedreptăți. Și următorul capitol vorbește despre ideile politice ale lui Eminescu, extrase din articolele politice. Unele citate se repetă însă de la un capitol la altul. Accentul cade acum pe misiunea statutului român, pe viziunea poetului asupra formării națiunii ca proces continuu, pe evoluția naturală a statului (statul albinelor), pentru calea de mijloc când e vorba despre liberali și conservatori. Opțiunea pentru politica liberală poate duce la socialism, ori socialismul, a scris Eminescu, „«nu se justifică la noi»” (p. 77), afirmând că „«victoria principiilor liberale-socialiste înseamnă moartea oricărei culturi»” (p. 71). Eminescu, înclinat mai mult spre valorile conservatoare, e numit de autoare vizionar și profet (p. 70).

Al treilea capitol vine cu un alt atribut: Eminescu este educatorul neamului românesc. Autoarea dedică acest capitol preocupărilor scriitorului pentru învățământ, programa școlară, metodele didactice, necesitatea unor cărți didactice, a unei reviste de profil. Gabriela Pohoată utilizează aici manuscrisele eminesciene, de unde comentează pasaje, consider, prețioase, cum ar fi cel privitor la modul de învățare al elevului și orientarea procesului de învățare spre dobândirea competențelor: „«Cu deosebire trebuie ca copiii să nu

învețe nimic pe de rost, ce nu au priceput pe deplin. Deprinderile gramaticale îndelungate trebuie să precedă orice definiție scrisă. Când citesc copiii ceva, trebuie să se facă luători de seamă la-nțelesul celor ce au citit și să povestească cu cuvintele lor proprii cuprinsul bucății de lectură.»” (p. 93). Autoarea identifică și un model paideutic eminescian, Eminescu considerând că școala ar trebui să fie „gimnastică a întregii individualități a omului” (p. 95). Este vizibil faptul că Eminescu înțelegea că educația trebuie să facă referire la întreaga persoană a elevului, să aibă o perspectivă holistică. Interesul lui pentru politică și educație arată un Eminescu mai puțin boem, poetul în cetate, bine ancorat în problemele societății românești de la vremea aceea, înțelegând necesitatea unui învățământ real-aplicativ, așa cum a comentat autoarea. De asemenea, studiul de față evidențiază și un Eminescu al valorilor clasice, căutător al adevărului și preocupat de conștiința morală a unui popor, „«de conștiința de drept și nedrept, de bine și de rău»” (p. 96). Căci „«misiunea oamenilor ce or din adâncul lor binele țării e creșterea morală a generațiunii tinere a generațiunii ce va veni»” (p. 97). Ni se relevă un Eminescu clasic și conservator, preocupat de marile chestiuni legate de formarea conștiințelor generațiilor care trebuie să țină cont de „cultura comună” căreia îi aparțin și „de nevoia de comuniune etică” din care a pornit (Scruton 2017: 33).

Următoarele capitole sunt dedicate filosofiei eminesciene. Gabriela Pohoăț se întreabă dacă nu cumva manuscrisele eminesciene dețin suficiente elemente pentru a genera o operă filosofică propriu-zisă. Ce observă la Eminescu este sinteza între heraclitism și parmenidism (p. 109) și faptul că a fost metafizician. Pentru metafizica eminesciană, teza fundamentală este absolutul, găsirea invariantei, sensul definitiv al existenței. În cartea de față, Eminescu e înțeles ca existențialist, iar conceptul eminescian de existență se referă la „un sistem compus din trei câmpuri diferențiate pe care le vom desemna prin expresia generică de triada situațiilor ontologice: existența ca totalitate; înfățișarea existentului; ființa propriu-zisă” (p. 113). Triada pe care o propune autoarea evidențiază faptul că pentru Eminescu au fost importante toate dimensiunile existentului. De asemenea, aduce argumente care să contracareze câteva idei eronate cu privire la pesimismul eminescian care nu copiază pesimismul schopenhauerian deoarece primul e de natură estetică, poetică, evidențiindu-se prin critica prezentului și revalorizarea trecutului, un iluminist dezamăgit mai degrabă. De altfel, prin descoperirea lui Kant, Gabriela Pohoăț vede la Eminescu depășirea lui Schopenhauer (pp. 115-116). Concluzia la care ajunge autoarea este că ontologia eminesciană nu este o filosofie de împrumut, ci izvorăște din blagiană matrice stilistică (p. 117) care amprentează viziunea filosofică, românească de la cronicari până la Blaga.

Analizând opera *Sărmanul Dionis*, după precizarea teoriei probabilităților și identificarea arheului ca „unitate concret ontologică” în jocul dialectic dintre unu și multiplu, potențialitate și actualitate, finit și infinit, autoarea constată că „efortul gândirii lui Eminescu este acela de a lua acestei structuri esențiale a existenței, care este vremelnicia, valoarea absolută, pentru a introduce omul în veșnicia unei durate (aceea a generațiilor) care îngăduie să se simtă părtaş la Eternitatea lui Dumnezeu” (p. 141). Tot aici menționează faptul că vede în filosofia eminesciană o filosofie a ființei, iar obstacolul

ontologic este timpul. Consideră că la Eminescu singura soluție în fața ireversibilității timpului, este iubirea. Ideea nu este nouă. Liviu Rusu, comentând aceeași nuvelă, preciza că la Eminescu iubirea este soluția pentru depășirea pesimismului schopenhauerian, fiind salutară în fața miezului egoist al lumii (Rusu 1966: 66-67). La Gabriela Pohoăță iubirea eminesciană apare ca atitudine existențială, ca nostalgie a absolutului, „sublimată în dor de Absolut” (p. 141). Capitolele următoare despre filosofia iubirii (expresie preluată de autoarea de la Eminescu), filosofia dorului și despre timpul fericirii dezvoltă aceste idei centrale precizate mai sus. Cu privire la iubire, autoarea pornește de la două premise care definesc o parte din cercetarea autoarei și anume că iubirea este cea mai înaltă formă de existență și că sensul existenței la Eminescu este iubirea, condiția fericirii (p. 155). Interesantă mi se pare afirmația eminesciană: „«iubirea este acel sâmbure de adevăr care dizolvă adâncă dizarmonie»” (p. 157). Gabriela Pohoăță sesizează aici sensul moral pe care-l dobândește iubirea, văzută nu ca efuziune, pasiune, cum era de așteptat de la un romantic, ci ca posibil răspuns la întrebările filosofice, la problemele socio-economice ale vremii (p. 157). Regăsim, din nou, un Eminescu clasicist, al adevărului și al binelui. Tot aici trebuie să menționez comentariul la *Odă (în metru antic)*, dar și importanța sentimentului de dor, (tânjirea după Absolut și după plenitudinea primordialului), dureros de dulce, care „temperează sentimentul dramatic al dorinței de a trăi” (p. 179). Autoarea evidențiază și faptul că Eminescu concentrează în dor trăirea autentică românească și redă prin dor ființa românească (pp. 173,181).

Când scrie despre Eminescu, autoarea are două raportări constante, una la conștiința și ființa românească și a doua la sacru, sacralitate și Dumnezeu: „Filosofia eminesciană este o rugăciune permanentă determinată de căutarea lui Dumnezeu” (p. 206). Exemplele raportului cu divinul vin mai ales din zona poeziei. Mai mult, autoarea precizează că Dumnezeul lui Eminescu nu este atât un concept, cât indică anume Dumnezeul creștin, aflat atât în interioritatea umană, cât și în toată creația (pp. 218-219). Argumentele autoarei vin mai ales din sfera literaturii eminesciene, din unele afirmații din *Timpul* (1881), invocând însă și alți critici literari preocupați de creștinismul poetului (Rosa del Conte, Lucia Cifor, Mihai Cimpoi *et al.*). Capitolul despre sacru și sacralitate dezbate și religiozitatea lui Eminescu, dar și a poeziei sale, cu mențiunea că poezia eminesciană nu e profund religioasă, „ci a evoluat, pornind de la credințe populare și diverse mituri ajungând spre spiritualizarea naturii și a omului” (p. 223). Studiul în sine, chiar și pe ultimele două pagini, înclină mai tare spre argumentele unui Eminescu orientat ontologic spre credință. Trecerea la credința în Dumnezeu ca argument mi se pare speculativă aici: „Când Eminescu conchide «o luptă e viața și toată firea-i luptă», mesajul este clar: descoperirea sensului vieții nu este deloc ușoară, ci implică luptă, convingere, credință și perseverență. Astfel, salvarea ne vine de la credința în Dumnezeu. Oricât ar părea de contradictoriu, sensul existenței este iubirea, credința în Adevărul creștin, în Iisus Hristos care a învins moartea” (p. 296). Prin urmare, modelul ontologic eminescian îl are pe Hristos în centru. Absolutul pe care-l caută Eminescu este Dumnezeu care înseamnă totul, de la iubire la conștiință (p. 297). Concluzia pare totuși bruscă și cred că ar trebui demonstrată mai amplu,

deși autoarea aduce în prim plan un generos pasaj scris de Eminescu despre Hristos în *Timpul*, în 1881.

Cartea oferă și un capitol despre Eminescu și muzică, un subiect abordat din perspectivă filosofică, autoarea precizând că muzica, precum filosofia, este implicită poeziei eminesciene, a cărei meditație o adâncește. Iubitor de Chopin, Strauss, Wagner, Beethoven, inspirat de muzica psaltică a copilăriei, Eminescu scrie o poezie a muzicii sferelor. Pe urmele lui Zoe Dumitrescu Bușulenga, autoare observă pitagoreismul și orfismul poeziei eminesciene în poeme precum *Scrisoarea a V-a*. Tot capitolul de față discută despre muzicalitatea versurilor eminesciene, deseori puse pe note, în romanțe, chiar din timpul vieții lui Eminescu.

Ultimul capitol are un caracter profund filosofic și descrie modelul ontologic eminescian, a cărui problematică centrală are legătură cu timpul ca obstacol principal. Timpul succesional care consumă ființa umană spre moarte translează, de fapt, zădărniciia vieții care pare iluzorie, Maya, un vis al neființei. De aceea, Eminescu aspiră la un timp circular, asemenea ritmului naturii. Întoarcerea spre trecut este explicată de Gabriela Pohoăță prin aceea că Eminescu nu privește spre viitor sau spre prezentul care solicită ființa, ci la trecutul care „devine inalterabil și definitiv“ (p. 294).

Ca o concluzie, cartea Gabrielei Pohoăță are meritele ei prin faptul că îl face pe Eminescu accesibil și lectorilor străini, mai ales cu traducerea unor fragmente inedite din manuscrisele și articolele lui Eminescu. Apoi, interesante sunt și capitolele despre concepția eminesciană cu privire la educație, politică și muzică. Cel puțin primele două arată un Eminescu bine ancorat în realitatea vremii sale. Sunt valorificate și poeziile, proza lui Eminescu, autoarea realizând comentarii inedite pe *Sărmanul Dionis*, *Odă (în metru antic)*, *Glossă*, ciclul *Scrisorilor* și nu numai. Face apel la critică literară, menținându-se în sfera de interes. Deși marele fir roșu este cel filosofic (arareori împletit cu elemente filosofice ale altor gânditori, evitând deci comparațiile și evidențiind originalitatea gândirii eminesciene), cartea se pretează la diferite tipuri de lectură, ceea ce nu este doar surprinzător, ci și plăcut.

BIBLIOGRAFIE

- Bot 2012: Ioana Bot, *Eminescu explicat fratelui meu*, cap. „Un produs românesc refuzat la export”, București, Editura Art.
- Călinescu 1969: G. Călinescu, *Opera lui Mihai Eminescu*, vol. I, București, Editura pentru literatură.
- Maioreescu 1973: Titu Maioreescu, *Critice*, vol. I, București, Editura Minerva.
- Rusu 1966: Liviu Rusu, *Eminescu și Schopenhauer*, București, Editura pentru Literatură.
- Scruton 2017: Roger Scruton, *Cultura modernă pe înțelesul oamenilor inteligenți*, trad. Dragoș Dodu, București, Editura Humanitas.

Anca TOMOIOAGĂ
 Universitatea din Oradea
tomoioaga.anca@gmail.com